Qabul qilindi: 2-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 7-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 14-oktabr 2026-yil

MODERNIZATSION JARAYONLARDA AN’ANAVIY VA ZAMONAVIY AXLOQIY QADRIYATLAR O‘RTASIDAGI DIALEKTIK ZIDDIYATLAR: IJTIMOIY ME’YORLARNING QAYTA INSTITUTSIONALLASHUVI, MADANIY IDENTIKLIK VA NORMATIV LEGITIMLIKNING FALSAFIY MEZONLARI

ДИАЛЕКТИЧЕСКИЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ ТРАДИЦИОННЫХ И СОВРЕМЕННЫХ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОЦЕССАХ МОДЕРНИЗАЦИИ: РЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНЫХ НОРМ, КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И КРИТЕРИИ НОРМАТИВНОЙ ЛЕГИТИМНОСТИ

DIALECTICAL TENSIONS BETWEEN TRADITIONAL AND MODERN MORAL VALUES: THE REINSTITUTIONALISATION OF SOCIAL NORMS, CULTURAL IDENTITY AND PHILOSOPHICAL CRITERIA OF NORMATIVE LEGITIMACY

Avliyoxonov To‘raxon Akramxon o‘g‘li
Mustaqil tadqiqotchi
Orcid: 0009-0003-9938-500X

Annotatsiya. Maqolada axloqiy qadriyatlar ziddiyati “eski, yangi” qarama-qarshiligiga keltirilmasdan tahlil qilinadi. Me’yorning kelib chiqishi, amalda bajarilishi va asosli maqbulligi ajratiladi. Qayta institutsionallashuv uchun o‘zarolik, qadr-qimmat, ochiq asoslash va qayta ko‘rish mezonlari ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: modernizatsiya, an’ana, axloqiy qadriyat, ijtimoiy me’yor, madaniy identiklik, legitimlik, institutsionallashuv.

Аннотация. Конфликт нравственных ценностей анализируется вне простой оппозиции старого и нового. Различаются происхождение нормы, её фактическое действие и обоснованная приемлемость. Критериями выступают взаимность,

достоинство, публичное обоснование и пересмотр.

Ключевые слова: модернизация, традиция, нравственные ценности, социальная норма, культурная идентичность, легитимность.

Abstract. The article examines moral conflict beyond a simple opposition between old and new. It distinguishes a norm’s origins, its effective operation and its justified acceptability. Reciprocity, dignity, public justification and revisability guide reinstitutionalisation. Preserving cultural identity is distinguished from reproducing relations of domination.

Keywords: modernisation, tradition, moral values, social norms, cultural identity, legitimacy, reinstitutionalisation.

Kirish

An’anaviy va zamonaviy axloqiy qadriyatlar o‘rtasidagi ziddiyatni o‘tmish bilan kelajakning oddiy kurashi sifatida tasvirlash falsafiy tahlil uchun yetarli emas. Qadriyatning tarixiy kelib chiqishi uning bugungi axloqiy maqomini oldindan hal qilmaydi. Eski me’yor muhim himoya vazifasini bajarishi, yangi me’yor esa tenglik tilida ifodalansa-da, ayrim shaxslarga ko‘proq yuk yuklashi mumkin. Shu sababli mazkur maqola yangilanishning tezligidan ko‘ra uning qanday asoslanishi va kimlar uchun maqbul ekanini tekshiradi. Markaziy muammo ijtimoiy me’yor amalda tan olingani bilan u normativ jihatdan oqlangani o‘rtasidagi masofadir. H.P.To‘xtayev qadriyatlar transformatsiyasi tushunchasini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qiladi [1]. E.Sh. Oripov mazkur muammoni Yangi O‘zbekiston kontekstida muhokama etadi [2]. Ushbu maqolada ularning ishlari mahalliy ilmiy muammoni belgilash uchun qo‘llanadi; muayyan islohotning muvaffaqiyati yoki barcha ijtimoiy guruhlar qadriyatlari o‘zgargani haqidagi empirik dalil sifatida olinmaydi. Tadqiqotning mustaqil vazifasi transformatsiya zarurati haqidagi umumiy da’vodan konkret me’yorni o‘zgartirishning asosiga o‘tishdir. “Jamiyat yangilanmoqda” degan fikr qaysi talabni nega almashtirish kerakligini hali ko‘rsatmaydi.

Maqolaning maqsadi an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar ziddiyatini tahlil qilish uchun normativ qayta institutsionallashuv mezonlarini ishlab chiqishdir. Asosiy tezisga ko‘ra, yangilanishning axloqiy maqbulligi madaniy shaklning yoshiga emas, uning

o‘zarolik, teng qadr-qimmat, asoslash imkoniyati va qayta ko‘rishga ochiqligiga bog‘liq. Bunda institut amaldagi tashkilot bilan chegaralanmaydi: takrorlanuvchi rol, kutilma, rag‘bat va sanksiyalar tizimi ham tahlil qilinadi. Qayta institutsionallashuv esa yangi nom berish emas, me’yorni bajarish va nazorat qilish shartlarining o‘zgarishini anglatadi. Ushbu ishda atama shu ishchi ma’noda qo‘llanadi.

Tadqiqot to‘rtta savol atrofida quriladi. Tarixiy kelib chiqish haqidagi izoh me’yorning maqbulligini qay darajada asoslaydi? Jamoaviy ma’qullash qanday hollarda ichki rozilikni aks ettirmaydi? Madaniy identiklikni asrash bilan maqom imtiyozlarini saqlashni qanday farqlash mumkin? Bir-biriga zid qadriyatlar o‘rtasida kelishuv bo‘lmaganda qanday qaror maqbul bo‘ladi? Natijalar bu savollarga yakuniy universal yechim emas, ochiq tekshiruv talablari shaklida beriladi. Maqolada ta’lim va tashkiliy hayotga oid shartli vaziyatlar qo‘llanadi; ular biror muassasada huquqbuzarlik yoki kamsitish aniqlangani haqidagi xabar emas.

Norma, qadriyat va legitimlik haqidagi yondashuvlar

R.G.Apresyan axloqiy universallikning turlicha konseptual ifodalarini ajratadi [3]. Mazkur farqlash universal talabni barcha madaniyatlar bir xil amaliy shaklda yashashi kerak degan hukm bilan adashtirmaslikka yordam beradi. A.P.Skripnikning norozilik va murosasizlik haqidagi tadqiqoti esa axloqiy bahoning harakatdan shaxs yoki guruhni butunlay inkor etishga ko‘chishi xavfini ko‘rsatadi [4]. Maqola uchun bu ikki ishning tutash nuqtasi quyidagicha: umumiy axloqiy chegara talab qilish mumkin, lekin bu talabni madaniy farqning o‘zini yomonlik sifatida belgilashga aylantirish uchun asos yo‘q. A.Sayer qadriyatlarni aql bilan muhokama qilish imkoniyatini himoya qiladi [5]. Ushbu yondashuv qadriyat bahsini faqat didlar to‘qnashuviga keltirmaslik uchun muhimdir. J. Wolff tenglik va iyerarxiya o‘rtasidagi murakkab nisbatni, jumladan, ayrim iyerarxiyalarni asoslash va guruhiy iyerarxiyalarning muammolarini tahlil etadi [6]. Maqolada bundan barcha rol farqi adolatsizlik emasligi, lekin vazifaga bog‘liq vakolat insonlarning qadridagi farq bilan tenglashtirilmasligi haqidagi savol chiqariladi. Bu savolning konkret javobi esa muassasa vazifasi, vakolat chegarasi va ta’sirlangan shaxslarning imkoniyatlarini alohida tekshirishni talab qiladi. C.Bicchieri ijtimoiy me’yorlarni aniqlashda odamlarning boshqalar nima qilishi

va nimani ma’qullashi haqidagi kutilmalarini farqlaydi [7]. Bu tavsifiy yondashuv amaldagi xulqning sababi ichki axloqiy rozilik bo‘lishi shart emasligini o‘rganishga yordam beradi. R. Forst normativ tartiblarning o‘z asoslarini refleksiv tekshirishini legitimlik, demokratiya va adolat muammosi bilan bog‘laydi [8]. Ushbu ikki manba turli savollarga javob beradi: biri me’yor qanday ishlashini, ikkinchisi uning qanday asoslanishini yoritadi. Ishda ular qo‘shib yuborilmaydi; bajarilish sharti bilan oqlanish mezoni izchil ravishda alohida saqlanadi.

Nazariy adabiyotlar o‘rtasidagi farqlar maqolaning metodologik yo‘nalishini belgilaydi. Odamlar jazodan qo‘rqib amal qiladigan qoida tashkiliy jihatdan samarali bo‘lishi mumkin, ammo bu samaradorlik uni axloqan maqbul qilmaydi. Odamlar ma’qullaydigan qoida ham ayrim shaxslarga nisbatan asossiz istisno yaratishi mumkin. Ayni vaqtda har qanday istisno adolatsizlik emas: vazifani bajarish qobiliyati yoki qo‘shimcha himoyaga ehtiyoj haqiqiy farq bo‘lishi mumkin. Shu sababli tahlil umumiy yorliqlardan konkret asoslashga o‘tadi. Muhim masala tenglik haqida gapirish emas, qaysi farq nega tegishli deb olinayotgani va shu farqning kimga qanday oqibat berishidir.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot normativ-institutsional tahlil asosida bajarildi. Korpus tanlovi qadriyatlar transformatsiyasi, universallik, ijtimoiy kutilmalar, tenglik va asoslash mavzularining o‘zaro bog‘lanishiga asoslangan. Bu yo‘l muammoni ko‘p tomondan qo‘yishga xizmat qiladi, ammo mazkur sakkiz manba butun ilmiy munozarani ifodalaydi degan xulosani bermaydi. Tadqiqot nazariy sintez bo‘lib, statistik metatahlil emas.

Birinchi tahliliy amal me’yorning uch maqomini ajratishdan iborat: genesis, uning qanday kelib chiqqani; amal qilis, unga qanday rioya etilayotgani; validlik, u qanday sabab bilan maqbul deb olinayotgani. Ushbu maqolada “normativ legitimlik” uchinchi maqomga, ya’ni talabning ta’sirlangan shaxslar oldida asoslanishi mumkinligiga nisbatan ishlatiladi. Bu ta’rif sotsiologik legitimlik, ommaviy qo‘llab-quvvatlash yoki yuridik kuch bilan to‘liq aynanlashtirilmaydi. Qonuniy kuchga oid xulosa chiqarish uchun alohida huquqiy materiallar zarur; mazkur ish bunday ekspertiza o‘rnini bosa olmaydi.

Ikkinchi amal ikki shartli vaziyatni qiyoslashdir: qadimiy amaliyot yangicha vazifa

bajarayotgan holat va yangi qoida eski imtiyozni saqlayotgan holat. Har birida foyda, zarar, qaror vakolati va e’tiroz imkoniyati ajratiladi. Uchinchi amal me’yorning almashtiriladigan va saqlanishi kerak bo‘lgan jihatlarini tekshirishdir. Masalan, muayyan marosimni bekor qilmasdan, undagi majburiy xarajat yoki kamsituvchi rolni o‘zgartirish mumkinmi, degan savol beriladi. Bunday qiyos qadriyatlarning har qanday ziddiyatini murosaga keltirish maqsadida emas, muqobil yo‘llarning haqiqiy mavjudligini aniqlash uchun qo‘llanadi.

Natijalar mantiqiy izchillik va qarshi misollar orqali baholandi. Muayyan qoida ommaviy ma’qullansa-yu, ayrim guruh ovozi e’tiborga olinmasa; qoida tenglikni e’lon qilsa-yu, xarajatlar noteng taqsimlansa; me’yor ixtiyoriy deyilsa-yu, rad etish obro‘ yo‘qotishga olib kelsa, taklif etilgan mezonlarning javobi tekshirildi. Ushbu holatlar kuzatilgan hodisalar sifatida berilmaydi. Tadqiqotda respondent, dala kuzatuvi yoki samaradorlik ko‘rsatkichi yo‘q. Uning natijasi normativ filtr bo‘lib, keyingi empirik ishda hujjat, suhbat va amaliy sanksiyalar tahlili bilan to‘ldirilishi kerak. Ayniqsa, rasman ochiq va amalda yopiq institutlar farqini aniqlash muhimdir.

Natijalar

“An’anaviy–zamonaviy” qarama-qarshiligining chegaralari

Birinchi natija tarixiy vaqt belgisining axloqiy dalil emasligidir. “An’anaviy” atamasi kelib chiqish va tanishlikni, “zamonaviy” atamasi esa yangi sharoit bilan bog‘lanishni ko‘rsatishi mumkin. Ulardan bevosita yaxshi yoki yomon degan baho kelib chiqmaydi. Qadriyatni tekshirish uchun uning maqsadi, amaliy shakli va oqibatini ajratish zarur. Masalan, birgalikdagi bayram jamoaviy mansublikni kuchaytirish maqsadiga ega bo‘lishi mumkin, ammo undagi majburiy xarajat ushbu maqsadga erishishning yagona vositasi emas. Vosita tanqid qilinishi maqsadning to‘liq rad etilishi bilan tenglashtirilmasligi lozim.

Ikkinchi natija qayta institutsionallashuvning to‘rtta tarkibiy jihatini ajratishdir: qoida matni, rol taqsimoti, rag‘bat va sanksiyalar, qarorni qayta ko‘rish tartibi. Faqat rasmiy matnning o‘zgarishi qolgan uch jihatni avtomatik yangilamaydi. Masalan, teng ishtirok e’lon qilingan muhokamada kim so‘z olishi, kimning taklifi bayonnomaga kirishi va kim qaror ustidan e’tiroz bildirishi amalda avvalgidek qolishi mumkin. Bunday shartli vaziyatda deklarativ yangilanish bilan institutsional yangilanish farqlanadi. Me’yorning yangiligi

uning nomida emas, vakolat va javobgarlik munosabatlarining haqiqiy qayta tashkil etilishida tekshirilishi kerak.

Uchinchi natija identiklik bilan hukmronlikni ajratish imkoniyatidir. Madaniy identiklik til, xotira, tajriba va mansublikni tan olishni anglatishi mumkin. Muayyan maqom egalari har doim yakuniy so‘zni aytishi kerakligi esa qo‘shimcha institutsional talabdir. Ushbu talab birinchi mazmundan zaruriy ravishda kelib chiqmaydi. Demak, tilni, marosimni yoki umumiy tarixni saqlashni istagan shaxs ayni paytda ularga bog‘langan asossiz imtiyozni tanqid qilishi mumkin. Bunday tanqidni identiklikdan voz kechish deb baholash uchun mustaqil dalil kerak; u faqat hokimiyat tartibini saqlash istagi bilan asoslanmaydi.

To‘rtinchi natija axloqiy ziddiyatning har doim uyg‘unlik bilan yakunlanmasligidir. Ayrim talablar o‘zaro moslashtirilishi mumkin: bilimga hurmat va savol berish erkinligi birga yashashi ehtimol. Boshqa talablar esa bevosita zid bo‘ladi: bir shaxsning teng qadrini tan olish bilan uni o‘zgarmas past maqomga bog‘lash bir vaqtning o‘zida bajarilmaydi. Bunday vaziyatda “an’ana va zamonaviylik sintezi” degan umumiy ibora qaror o‘rnini bosa olmaydi. Qaysi talab cheklanayotgani, nima uchun va kimning imkoniyatini himoya qilish maqsadida ekanini ochiq ko‘rsatish talab etiladi.

Normativ qayta institutsionallashuv filtra

Birinchi mezon o‘zarolikdir: qoida boshqalarga talab qo‘yayotgan shaxsga ham tegishli shartlarda tatbiq etiladimi? Bu barcha rollar bir xil bo‘lishini talab qilmaydi. Masalan, o‘qituvchi baholash vakolatiga ega, talaba esa aynan shunday vakolatga ega emas. Biroq vakolat egasi bahoni asoslash, xatoni tuzatish va o‘z qarorining chegarasini tan olish majburiyatini oladi. Rol farqi qoidaning bir tomonlama manfaatga xizmat qilishiga ruxsat bermaydi. O‘zarolikni tekshirish me’yorni kim yaratgani va uning oqibatiga kim javob berishi o‘rtasidagi aloqani aniqlashtiradi.

Ikkinchi mezon teng qadr-qimmat va hukmronlikni cheklashdir. Vakolat muayyan vazifani bajarish uchun zarur bo‘lishi mumkin, lekin u egasiga boshqa shaxsning barcha hayotiy tanlovini nazorat qilish huquqini bermaydi. Chegara vakolatning predmetiga, davomiyligiga va e’tiroz tartibiga bog‘liq. Masalan, kasbiy topshiriq bo‘yicha rahbarlik insonning shaxsiy qadri haqidagi yakuniy hukmga aylanmasligi kerak. Institutsional

yangilanish shu chegaralarni aniq belgilasa, rol farqi bilan insoniy tenglikni birga saqlash imkoniyati paydo bo‘ladi. Chegara yo‘q bo‘lsa, funksional nufuz maqomiy ustunlikka aylanishi ehtimoli ortadi.

Uchinchi mezon ochiq asoslashdir. Ta’sirlangan tomonlar talab nimani himoya qilishini va undan yumshoqroq vosita bor-yo‘qligini so‘ray olishi kerak. Asoslash faqat ko‘pchilikka ma’qul ibora topish emas; muqobil sabablarni tinglash va zarar haqidagi dalilga javob berishni ham anglatadi. Bunda muhokamaga kirish shartlari muhim: vaqt, til, ma’lumot yoki tashkiliy mavqe bo‘yicha to‘siqlar mavjud bo‘lsa, rasmiy taklifning o‘zi haqiqiy ishtirokni kafolatlamaydi. Mazkur mezon muhokamaning natijasidan oldin uning shartlarini tekshirishni talab qiladi. Ochiqlik shunchaki majlis o‘tkazilganligi bilan o‘lchanmaydi.

To‘rtinchi mezon qayta ko‘rish va oqibatga javobgarlikdir. Yangi me’yorning maqsadi maqbul bo‘lsa ham, amaldagi ta’siri kutilganidan boshqacha chiqishi mumkin. Shuning uchun qarorning o‘zgartirilish muddati, e’tiroz ko‘rib chiqiladigan joyi va zararni tuzatish mas’uliyati oldindan aniqlanishi lozim.

1-jadval

Qadriyatlar ziddiyati va qayta institutsionallashuvning normativ mezonlari

Ziddiyat	Himoya qilinadigan mazmun	Asossiz cheklov xavfi	Maqbul tekshiruv
Hurmat va tanqid	Tajriba nufuzi, bilimning davomiyligi.	Savolni taqiqlash; xatoni yashirish.	Vakolat predmetini belgilash, izoh va e’tiroz.
Birdamlik va erkinlik	O‘zaro yordam, jamoaviy mansublik.	Majburiy xarajat, rad etganni tahqirlash.	Rozilik, muqobil hissa va yuk mutanosibligi.
Identiklik va tenglik	Til, xotira va madaniy ifoda.	Maqom imtiyozini meros bilan oqlash.	Teng qadr, talqinda ishtirok va o‘zarolik.
Samaradorlik va adolat	Vazifani oqilona bajarish.	Natija uchun zaif guruhni chetlatish.	Foyda va xarajatni alohida tahlil qilish.
Barqarorlik va yangilanish	Ishonchli kutilmalar, tashkiliy izchillik.	Eski yoki yangi qoidani daxlsizlashtirish.	Dalil asosida qayta ko‘rish va javobgarlik.

Masalan, birdamlikka qaratilgan jamoaviy faoliyatda hamma aynan bir miqdorda mablag‘ berishi tashqi tenglikni ifodalashi mumkin. Ammo imkoniyatlar farqi hisobga

olinmasa, bir xil talab teng bo‘lmagan yuk hosil qiladi. Muqobil hissa shakli vaqt, xizmat yoki bilim bilan ishtirok etish, umumiy maqsadni saqlagan holda majburlashni kamaytirishi ehtimol. Bunday imkoniyat mavjudligi alohida vaziyatda tekshiriladi; nazariy misol har bir muassasa uchun tayyor moliyaviy tavsiya sifatida olinmaydi.

Filtrning natijasi uch xil bo‘lishi mumkin: mavjud me’yorni asoslab saqlash, uning bajarilish shaklini o‘zgartirish yoki uni bekor qilish. Bu variantlar axloqiy jihatdan oldindan tartiblangan emas. Qaysi biri tanlanishi himoya qilinadigan mazmun, zarar darajasi va muqobillarga bog‘liq. Muhimi, bekor qilish ham davom ettirish kabi ta’sirlangan tomonlar oldida izoh talab qiladi; qaror ortidagi javobgarlik an’ana yoki taraqqiyot kabi umumiy so‘zlar orasida yo‘qolib ketmasligi kerak.

Muhokama

Madaniy farq va umumiy axloqiy chegaralar

Birinchi qarshi dalil normativ mezonlar madaniy xilma-xillikni bitta andozaga keltirishi mumkinligi haqida. Bu xavf real nazariy muammo bo‘lib, uni faqat universallik haqida gapirish bilan bartaraf etib bo‘lmaydi. Maqoladagi mezonlar barchaga bir xil kiyinish, bayramlash yoki muloqot odatini buyurmaydi. Ular mazkur odatlar ichida ishtirokchining so‘zi va qadriga qanday munosabatda bo‘linishini tekshiradi. Shunga qaramay, “qadr-qimmat” yoki “majburiylik” talqinlari ham bahsli bo‘lishi mumkin. Shu sababli mezonning o‘zi qo‘llanish vaziyatida ochiq asoslash va qayta ko‘rish talabidan ozod qilinmaydi.

Ikkinchi qarshi dalil barqaror institut doimiy qayta ko‘rishga chidamasligi haqidadir. Darhaqiqat, qoidalar har kuni o‘zgarsa, ishonchli kutilmalar shakllanmaydi. Biroq qayta ko‘rish imkoniyati bilan betartib o‘zgarish bir xil emas. Me’yorning qachon va qaysi dalil asosida qayta muhokama qilinishi oldindan belgilansa, o‘zgarishning o‘zi ham tartibli bo‘ladi. Masalan, aniq muddatli sinov, ta’sirlangan tomonlar fikrini olish va qaror sababini e’lon qilish barqarorlikka zid bo‘lishi shart emas. Maqola bunday tartiblarni universal yechim emas, muvozanat izlashning tekshirilishi mumkin bo‘lgan variantlari sifatida ko‘rsatadi.

Uchinchi masala ko‘pchilikning ma’qullashi bilan bog‘liq. Keng qo‘llab-quvvatlash

institut uchun muhim ijtimoiy shart bo‘lishi mumkin, ammo bundan ozchilikning har qanday e’tirozi asossiz degan xulosa kelib chiqmaydi. Ozchilik ham o‘z talabi bilan boshqalarning imkoniyatlarini cheklashi mumkin; demak, u ham asoslashdan ozod emas. Muammo sonlarning o‘zida emas, e’tiroz qanday sabablarga tayanishi va talab oqibatining kimga tushishidadir. Shu sababli normativ filtr ko‘pchilik qarorini avtomatik rad etmaydi, lekin sonning kuchi bilan asosning kuchini ajratadi. Yakdillikning yo‘qligi muhokamaning foydasizligini bildirmaydi.

To‘rtinchi masala haqiqiy, murosaga kelmaydigan ziddiyatlardir. Ayrim hollarda bir qadriyatni himoya qilish boshqasining ma’lum darajada cheklanishiga olib keladi. Bunday vaziyatda “uyg‘unlikka erishildi” degan bayon yo‘qotishni yashirmasligi kerak. Qaror zaruriyati, muqobilning yo‘qligi, cheklovning mutanosibligi va zarar kamaytirish majburiyati ochiq ko‘rsatilishi lozim. Murosaga erishilmagan tomonning fikri ham qaror tarixida saqlanishi mumkin. Bu institutsional xotira keyingi qayta ko‘rish uchun muhimdir: hozirgi qarorning qaysi dalil va cheklov ostida qabul qilingani unutilsa, shartli kelishuv o‘zgarmas haqiqat sifatida ko‘rina boshlaydi.

Tatbiq chegaralari va tadqiqot istiqbollari

Ta’lim muhitida normativ filtr “qoidaning ikki tarixi” tahliliga aylantirilishi mumkin. Talabalar bir qoidaning qayerdan kelganini va nega hozir qo‘llanishini alohida aniqlaydi; so‘ng uning foydasi, yuk taqsimoti hamda qayta ko‘rish yo‘lini muhokama qiladi. Bu topshiriq qoidabuzarlikni targ‘ib etmaydi, balki rioya qilishning ongli asosini tekshiradi. Baholash talabani o‘qituvchi xulosasiga keltirishga emas, sabab va oqibatni farqlash, e’tirozni adolatli ifodalash, vazifaga tegishli va asossiz farqlarni ajratish qobiliyatiga qaratilishi kerak. Mazkur variant uchun samaradorlik ko‘rsatkichi ushbu ishda aniqlanmagan.

Keyingi empirik tadqiqot me’yor matni bilan amaliyotni qiyoslashdan boshlanishi mumkin. Hujjatda e’lon qilingan ishtirok huquqi suhbat va kuzatuvda qanday bajarilishi o‘rganiladi. Kutilmalarni aniqlashda “o‘zingiz ma’qullaysizmi?” savoli bilan “boshqalar nimani ma’qullaydi deb o‘ylaysiz?” savoli ajratilishi kerak. Shuningdek, xulqning sababi axloqiy rozilikmi, jazodan qo‘rquvmi yoki boshqa shaxslarni ranjitmaslik istagimi, degan

savol ochiladi. Ushbu yo‘nalishlar tadqiqot loyihasi uchun taklifdir; hozirgi maqola ular bo‘yicha yig‘ilgan natijalarni taqdim etmaydi. Sababiy xulosa chiqarishda esa qo‘shimcha dizayn va mustaqil dalil zarur bo‘ladi.

Nazariy cheklovlardan biri tanlangan korpusning hajmi va janrlaridagi farqdir. Ayrim manbalar axloqiy kategoriyalarni, boshqalari ijtimoiy me’yorning ishlashini tahlil qiladi; ularni bitta sababiy tushuntirishga keltirish mumkin emas. Shuningdek, o‘zarolik va teng qadr-qimmat maqolada asosiy normativ yo‘nalish sifatida qabul qilingan, ammo barcha falsafiy an’analar bu yo‘nalishni bir xil asoslamaydi. Ishning kuchi shu bahsni yopishda emas, qaror uchun ishlatilayotgan mezonlarni ochiq ko‘rsatishidadir. Ochiq mezon qarshi dalil bilan tekshirilishi mumkin; yashirin ustuvorlik esa ko‘pincha “tabiiy tartib” nomi ostida bahsdan chetda qoladi.

Shunday qilib, qayta institutsionallashuv texnik yangilanishdan kengroq tushunchadir. U kimning talab qo‘yishi, kimning sabab so‘rashi va kimning oqibatga javob berishi qayta belgilanadigan normativ jarayon sifatida talqin qilindi. Ushbu yondashuvda an’ana tayyor xatolar ombori, modernizatsiya esa tayyor yaxshilik manbai emas. Har ikkalasi insonlar o‘rtasidagi munosabat sifatida tekshiriladi. Qadriyatlar ziddiyatini falsafiy tahlil qilishning vazifasi bir tomon uchun tantanali g‘alaba hikoyasi yaratish emas, yashirin imtiyoz, haqiqiy umumiy manfaat va asosli farqni bir-biridan ajratishdir. Aynan shu ajratish madaniy davomiylikni axloqiy yangilanish bilan muhokamaga olib kiradi.

Xulosa

Tadqiqot an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar ziddiyatini vaqtga oid yorliqlar orqali emas, me’yorning asoslanishi va institutsional oqibatlari orqali tahlil qilish zarurligini ko‘rsatdi. Qoidaning tarixiy kelib chiqishi, amalda bajarilishi va normativ maqbulligi alohida darajalar sifatida ajratildi. Shu farqlash madaniy identiklikni asrash bilan maqom imtiyozlarini davom ettirishning aynan bir jarayon emasligini ochdi. Maqolada o‘zarolik, teng qadr-qimmat va hukmronlikni cheklash, ochiq asoslash hamda qayta ko‘rish imkoniyatidan iborat normativ filtr taklif qilindi. Qayta institutsionallashuv qoida nomining emas, rollar, kutilmalar, sanksiyalar va e’tiroz tartibining o‘zgarishi sifatida belgilandi. Natijada an’anani saqlash, uning amaliy shaklini yangilash yoki undan voz kechish bir xil

asoslash talabiga bo‘ysunishi kerakligi xulosalandi. Barcha ziddiyatlar murosa bilan hal bo‘lmaydi; ayrim vaziyatlarda cheklovning sababi, mutanosibligi va qolayotgan zarar ochiq ko‘rsatilishi zarur. Ta’limiy tatbiqda vazifa tayyor bahoni takrorlash emas, qoida genezisi bilan uning bugungi asosini ajratish qobiliyatini rivojlantirishdir. Taklif etilgan mezonlar empirik tasdiqlangan baholash vositasi yoki avtomatik qaror algoritmi emas. Ularning qo‘llanishi konkret institutlarda hujjatlar, amaliy sanksiyalar va ishtirokchilarning fikrlari orqali tekshirilishi, ayniqsa rasmiy ochiqlik bilan haqiqiy ishtirok o‘rtasidagi farq aniqlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘xtayev H.P. “Qadriyatlar transformatsiyasi” tushunchasining ijtimoiy-falsafiy tahlili // Ilm sarchashmalari. № 10. 2023. (p. 6–10).

2. Oripov E.Sh. Yangi O‘zbekistonda qadriyatlar transformatsiyasi zarurati // World of Philology. Vol. 4, № 5. 2025. (p. 140–144).

3. Апресян Р.Г. Феномен универсальности в этике: формы концептуализации // Вопросы философии. № 8. 2016. (p. 79–88).

4. Скрипник А.П. Негодование и нетерпимость // Этическая мысль. Т. 19, № 1. 2019. (p. 89–103). DOI: 10.21146/2074-4870-2019-19-1-89-103

5. Sayer A. Values within Reason // Canadian Review of Sociology. Vol. 54, № 4. 2017. (p. 468–475). DOI: 10.1111/cars.12172

6. Wolff J. I—The Presidential Address: Equality and Hierarchy // Proceedings of the Aristotelian Society. Vol. 119, № 1. 2019. (p. 1–23). DOI: 10.1093/arisoc/aoz001

7. Bicchieri C. Diagnosing Norms // Norms in the Wild: How to Diagnose, Measure, and Change Social Norms. New York: Oxford University Press. 2017. (p. 1–49). DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190622046.003.0001

8. Forst R. Legitimacy, Democracy, and Justice: On the Reflexivity of Normative Orders // Normativity and Power: Analyzing Social Orders of Justification. Oxford: Oxford University Press. 2017. (p. 131–140). DOI: 10.1093/oso/9780198798873.003.0009